

El simbolisme de Jaume I: del mite romàntic a la figura política

THE SYMBOLISM OF JAUME I: FROM ROMANTIC MYTH TO POLITICAL FIGURE

NATXO ESCANDELL GARCIA

Conselleria d'Educació

natxoescandell@gmail.com

ORCID: 0009-0005-8951-1193

rebut: 14/04/2026

acceptat: 23/04/2026

publicat: 29/09/2026

<https://doi.org/10.28939/iam.debats-140.9>

debats #140 (p. 132-143)

Agraïments:

Especial agraïment a Laura Peris, per la dedicació en les correccions, les aportacions i les lectures.

També a Jordi i Maria Jesús, per la relectura.

Finalment, a David Segarra, per tota la informació i la bibliografia aportada.

RESUM

Aquest text analitza l'evolució del simbolisme de la figura de Jaume I al País Valencià, des de la seua construcció com a mite fins a la seua instrumentalització política més recent. L'objectiu és comprendre com aquest personatge històric ha estat reinterpretat al llarg del temps per les diferents ideologies i els contextos històrics, així com el paper que ha tingut en la configuració de la identitat valenciana.

A partir de l'anàlisi historiogràfica, i portant a terme una revisió de les fonts històriques, els estudis acadèmics i les manifestacions culturals i polítics que han contribuït a la construcció i resignificació del mite de Jaume I, s'ha estudiat el seu paper a través de la història. El text examina les diferents etapes, des de l'edat mitjana fins a l'actualitat, i posa un èmfasi especial en alguns moments clau per a la història del país, com ara la Renaixença, el franquisme i els anys posteriors a la dictadura.

Els resultats mostren que la figura del rei Jaume I ha estat un símbol altament flexible, capaç d'adaptar-se a narratives diverses i sovint oposades. Ha estat utilitzat tant per a reforçar una identitat valenciana pròpia com per a integrar-se dins de projectes polítics més amplis, i fins i tot ha estat objecte de disputa simbòlica entre diferents sectors ideològics. Així mateix, les investigacions més recents han contribuït a matisar la visió tradicional, i han incorporat perspectives crítiques sobre la conquesta i les seues conseqüències.

Aquesta investigació evidencia que el rei conqueridor continua sent un element central en l'imaginari col·lectiu valencià, al mateix temps que destaca la necessitat de revisar aquest mite des d'una mirada més plural i crítica que integre totes les dimensions històriques del procés.

Paraules clau: identitat, País Valencià, mite fundacional, simbolisme, transició, multiculturalitat

ABSTRACT

This text analyses the evolution of the symbolism of the figure of Jaume I in the Kingdom of Valencia, from its construction as a myth to its most recent political instrumentalisation. The aim is to understand how this historical figure has been reinterpreted over time by different ideologies and historical contexts, as well as the role he has played in the configuration of Valencian identity.

Based on historiographical analysis and carrying out a review of the historical sources, academic studies and cultural and political manifestations that have contributed to the construction and re-signification of the myth of Jaume I, his role throughout history was studied. The text examines the different stages, from the Middle Ages to the present day, placing special emphasis on key moments in the country's history such as the Renaixença, the Franco regime and the years following the dictatorship.

The results show that the figure of King Jaume I has been a highly flexible symbol, capable of adapting to diverse and often opposing narratives. It has been used both to reinforce a Valencian identity and to integrate itself into broader political projects, and has even been the subject of symbolic dispute between different ideological sectors. Likewise, more recent research helped clarify the traditional view, incorporating critical perspectives on the conquest and its consequences.

This research shows that the conquering King continues to be a central element in the Valencian collective imagination at the same time as it highlights the need to review this myth from a more plural and critical perspective that integrates all the historical dimensions of the process.

Keywords: identity, Valencian Country, founding myth, symbolism, transition, multiculturalism

La creació i la consolidació d'un nou marc legislatiu i de representació com va ser l'assentament de la democràcia representativa moderna i liberal —tant als Estats Units d'Amèrica com a França, allà per les acaballes del segle XVIII— va comportar, paral·lelament, un procés d'explosió simbòlica representada en himnes, banderes, efemèrides, històries, mites, ofrenes i glòries. I tots aquests encara hui, tres segles després, continuen ocupant espais de memòria i sent símbols essencials per a la cohesió d'un grup nacional, independentment de si aquest té translació estatal o no. Dit d'una altra manera: l'època contemporània naixia de la mà de la sobreposició de les identitats territorials per damunt de qualsevol altra particularitat. Hom ho pot veure exemplificat cada 3 d'octubre a Alemanya, per a recordar la unió de l'actual estat alemany, o cada 12 d'octubre en algunes parts de l'estat espanyol. I, per descomptat, cada 9 d'octubre al País Valencià. No cal fer referència a la importància que adquireixen aquests dies assenyalats amb banderes als balcons: les barres i estrelles dels Estats Units cada 4 de juliol o la tricolor francesa en una gran part de l'hexàgon just deu dies després inunden —encara més— els espais i eleven a l'enèsima potència l'expressió de la identitat nacional. Més enllà que

aquests mites descrits significaren el pas cap a la modernitat i el trencament amb l'Antic Règim, en les darreres dècades han adquirit un altre tarannà que perdura fins als nostres dies. Perquè els símbols no han vingut per a adequar-se a la realitat, sinó, més prompte, per a construir-la.

Tota identitat nacional té el seu mite fundacional. No cal que siguin llegendes immenses: no tots els rius emanen de les muntanyes tenint un cabal extraordinari, simplement els cal un naixement, per menut que siga. Dos bessons abandonats a la vora d'un riu i alimentats per una lloba són més que prou per a la concepció d'una Itàlia mil·lenària, o Ulisses fundant una ciutat als confins europeus i de cara a l'Atlàntic serveix per a donar el tret d'inici de l'actual Portugal. Però... quin és el mite fundacional de l'actual País Valencià? És acceptat i assumit per totes les parts de la societat com a element de creació d'una identitat compartida? Certament, hi ha l'acord majoritari —blanc, natiu, europeu i fonamentat en el cristianisme, d'altra banda— que l'inici de l'actual territori sorgeix en 1238, amb la conquesta de Jaume I de la ciutat de València. Aquell 9 d'octubre, dia de Sant Dionís, el rei Jaume I i la seua cort entraren triomfants i en consagraren la catedral, però això no significa que hi haja un consens total en les formes:

no per a totes les parts aquest mite fundacional va tindre i té la mateixa consideració.

Des que el País Valencià es fundà com a regne, la figura de Jaume I ha sigut inqüestionable, tant socialment com institucionalment, i és vist com un cavaller lluitador o com un rei religiós, però sempre com el pare d'una identitat valenciana. Una identitat que alguns lliguen a un context superior com era la Corona d'Aragó i, més concretament per qüestions de colonització, amb Catalunya, mentre que d'altres ho marquen com l'inici d'un camí propi deslligat dels nostres veïns del nord. Com siga, per a uns i per a altres no hi ha cap dubte de la referència a Jaume I. Ara bé, això no significa que no haja estat al centre del debat, no tant per la seua figura com per l'ús que el rival polític n'ha fet segons el moment històric concret de què es parle. Això és important: no es dubta de Jaume I, es deslegitima l'ús que en fa *l'altre*, intentant reapropriar-se del seu significat per a prestigiar una causa.

DE JAUME I A FRANCO

Ja des de la baixa edat mitjana, la memòria de Jaume I s'articulava a través de la crònica autobiogràfica —el *Llibre dels Feits*— i d'una iconografia que el presentava com a legislador, conqueridor cristià i fundador d'un nou ordre polític que, a més, era propi al territori valencià. Més enllà d'aquests canals, la seua memòria també es projectava en pràctiques col·lectives com les processons, habituals a l'època per a la commemoració de figures reials; així, fou especialment significativa la instauració, des de 1338, de la celebració del 9 d'Octubre a la ciutat de València (Granell 2022). La seua imatge va ser, ja des dels inicis de la formació del Regne de València, un element més integrat en la cultura cívica valenciana (Granell 2024). Era assumit com l'inici, l'acta de naixement del poble valencià, que va dir Joan Fuster (Fuster 1994: 95-108). Aquesta condició de fundador resultava especialment poderosa en matèria d'autoafirmació, perquè permetia vincular la identitat valenciana a una tradició política pròpia amb lleis i institucions

diferenciades dins d'un relat superior com era el de la Corona d'Aragó. El fet que dotara d'entitat el territori conquerit en 1238, concebut com un regne propi i no com una extensió del d'Aragó —d'on ve la concepció de rei antiaragonés en la historiografia aragonesa—,¹ va fer d'aquest un territori a colonitzar majoritàriament per catalans, amb un tarannà més urbà i burgès que Aragó, més feudal i disputat entre la noblesa. Així, Jaume I era assimilat com un símbol dúctil, ja que podia servir per a representar tant la continuïtat històrica valenciana com la seua singularitat dins de les estructures de poder més àmplies. Si bé no és l'únic al llarg de la història —Germanies, Almansa, Xàtiva—, sí que era el que menys debats generava, ja que Jaume I va ser, independentment del costat des del qual es tracte, un mite assumit per totes les parts en major o menor grau. No hi havia discussió, doncs, amb el rei conqueridor. A tot estirar, hi havia més o menys presència en el discurs segons el moment, el missatge i l'emissor.

Aquesta visió ve heretada, en gran manera, d'un romanticisme que al segle XIX redescobrí el passat medieval i on van prendre especial importància les figures cavalleresques no solament al País Valencià, sinó també a la resta de territoris europeus. En aquest sentit, no som cap *rara avis*. Les gestes fundacionals i cròniques antigues eren assumides com a fonts d'autenticitat que servien per a dotar de raó la nació. El concepte de nació espanyola també, fent bandera d'elements històrics que ajudaren a conformar un relat comú i que dotara d'arguments la nova idea d'Espanya i que eliminava qualsevol passat que no fora cristià o, directament, tot aquell d'origen musulmà. D'ací ve la mal denominada *reconquesta* o l'absència

1. En el llibre traduït com *La historia del muy alto e invencible don Jaime el Conquistador* per l'ardiaca de Morverdre Bernardino Gómez (1584) s'escriu: «Nos dejó [Jaume I] escrita y compuesta de su propia mano, como por comentarios, su historia y vida, aunque en su lengua corta y peregrina», fet que confirma que el relat que Jaume I creà no era del gust dels aragonesos. A més, el text continua dient que «como entendieron esto los aragoneses, que con ejército formado le seguían y se habían hallado en la conquista del reino y entrada de la ciudad, se tuvieron por muy agraviados de que los fueros y leyes de Valencia se escribiesen en lengua catalana, tan oscura y grosera».

d'elements àrabs i d'època musulmana en l'ADN històric espanyol. De fet, el símbol més usat fins al moment per a justificar el destí teleològic espanyol eren aquells que unien la qüestió política i la religiosa: primerament el Cid i, després, els Reis Catòlics.

Pel que fa a la construcció del mite valencià, Jaume I, vist com a conqueridor, legislador i protagonista, encaixava perfectament amb la fascinació romàntica pels temps medievals. D'actor polític al segle XIII a símbol d'origen nacional més de sis-cents anys després. En el marc de la Renaixença, la seua figura va ser cabdal, ja que aquesta tenia entre els seus objectius finals la recuperació de la llengua i la cultura pròpia i, per tant, la necessitat de referents històrics prestigiosos. No debades, Jaume I està present en noms de carrers, estàtues, places, cerimònies o en la cartellera, i poques són les viles o ciutats del País Valencià que no compten amb algun element dedicat al rei conqueridor. Tampoc és casualitat que en 1891, durant aquest període de la Renaixença, s'inaugurara la seua estàtua eqüestre que encara podem veure hui al Parterre de València. I encara més interessant per a entendre el valor social de la figura de Jaume I és entendre qui va portar la iniciativa d'aquest projecte urbanístic: la mateixa societat civil, que en va sufragar el cost amb rifes durant els anys anteriors a la Fira de Juliol de la ciutat. L'endemà mateix de la inauguració, va tindre lloc una manifestació cívica des de l'Ajuntament fins a la nova escultura, que es va constituir, com afirma Vicent Flor, en un precedent directe de les processons del 9 d'Octubre actuals (Flor 2009). Jaume I era, per tant, un element socialment acceptat com a membre d'un *nosaltres* que construïa una identitat pròpia.

A més, la cultura liberal el reinterpretà com un precedent propi i la construcció de les identitats contemporànies que s'estaven duent a terme el situaren al centre del relat sempre des d'un vessant cristià. Calia un passat per a construir un present i Jaume I complia tots els requisits per totes les bandes. Heroi i cristià per als tradicionalistes, fundador d'una consciència per al Romanticisme i els impulsors d'una nova forma de ser valencià i, finalment, referent foral per als corrents regionalistes. Innegable la capacitat

d'adaptació segons els discursos. Així, a començament del segle XX, Jaume I simbolitzava l'existència històrica d'una (id)entitat política pròpia i d'un precedent de sobirania i autogovern anterior a la centralització borbònica. Era un mite i, com a tal, un argument polític. És aquesta l'etapa en què el valencianisme evoluciona des del vessant cultural cap a un moviment polític que tenia en la llengua la personalitat històrica i, sobretot, en el desig d'un govern propi, la base de les seues reivindicacions.

No va ser fins a la proclamació de la II República espanyola que el debat sobre l'autonomia valenciana va adquirir una dimensió institucional concreta i, amb aquesta, la necessitat de generar mites i símbols o de traure'n rèdit. En paral·lel als processos català i basc, al País Valencià, tot i no aconseguir el reconeixement d'entitat històrica amb autogovern definit per l'esclat de la Guerra Civil, la figura de Jaume I es reforçava com un referent històric propi que dotava de sobirania el poble valencià, per primera vegada, en un règim democràtic i basat en una sobirania popular que entenia la idiosincràsia dels territoris com un element definitori i assumit —amb alts i baixos segons que fora el govern del Bienni Progressista del 1931 al 1933 o el Bienni Negre, de finals del 1933 al febrer del 1936— per l'estat. Era, a més, un emblema compartit per moltes de les diferents sensibilitats valencianes. Tant fou així que en 1935 es va proposar que el 9 d'octubre es convertira en la festivitat del País Valencià, reforçant encara més el paper de Jaume I en la processó cívica, que tenia, entre altres activitats, un homenatge floral a la seua estàtua ja esmentada, situada al Parterre i inaugurada a les acaballes del segle XIX.

Però després de la Guerra Civil espanyola i a l'inici de la dictadura franquista, la ciutat de València es convertí en «València del Cid», un fet gens banal que pretenia vincular-la amb un imaginari de conquesta com el que Franco havia aconseguit dur a terme sobre la que fins aleshores era la capital de

l'Espanya republicana. El cas és que aquest canvi venia acompanyat d'una tradició historiogràfica nascuda dècades abans, a l'inici del segle XX, de la mà d'historiadors com Ramón Menéndez Pidal, que assimilava com a sinònims el binomi Castella-Espanya. Del Cid se n'agafava el vessant guerrier, bel·licós i cristià i s'obviava que, com s'ha demostrat, era un mercenari que lluitava al costat del senyor que més li oferira. A més, les seues gestes, que podem trobar en el *Cantar de mio Cid*, eren les considerades com a iniciadores de la literatura castellana. Tot quadrava. Amb ell, el franquisme transformava una ciutat majoritàriament democràtica i moderna a les acaballes dels anys trenta en un espai amb referències catòliques i tradicionals a partir dels anys quaranta, que legitimava el seu poder i desmuntava l'ordre establert fins aleshores. I amb el nou poder, els nous referents. Les elits franquistes deixaven en un segon pla i com a relat folklòric una de les figures cabdals per a entendre la idiosincràsia del País Valencià com era Jaume I, i quedava supeditada a la de Rodrigo Díaz de Vivar, *el Cid Campeador*. Si la cosa anava de cavallers, el règim entenia que millor que foren castellans. Una espècie de San Felipe del segle XX, fent referència al canvi de nom de la ciutat de Xàtiva després de lluitar contra el bàndol borbònic en la guerra de Successió al segle XVIII. I amb el canvi de simbologia, també de llengua.

Tanmateix, la figura de Jaume I no va desaparèixer mai per complet del relat públic. El seu perfil de conqueridor, tot i que per al règim no estava a l'altura del Cid, va fer que el franquisme l'usara dins de la seua narrativa d'unitat hispànica i cristiana, diluït del caràcter específicament valencià i lligat a una foralitat valenciana pròpia. Un exemple especialment revelador d'aquesta apropiació va ser la campanya impulsada pel règim per a localitzar, exhumar i retornar les restes de Jaume I al monestir de Poblet, amb una escenografia pública que incloïa una cavalcada solemne: en un context en què altres monarques havien quedat en l'oblit, la insistència de Franco per recuperar la figura del Conqueridor evidència la voluntat d'integrar-lo plenament en el panteó dels reis «espanyols». Un altre exemple el

trobem en la traducció al valencià que l'escriptor de sainets Germà Roig Florencio va fer del pasdoble «Valencia», de José Padilla, on va incloure, als anys seixanta, frases com «València. La de la invicta senyera, d'en Jaume el Conqueridor [...] En esta València que per l'art i amor ofrenant-ho a Espanya se reblix d'honor». Aquesta va ser també la fórmula que va dur a terme el règim per a reapropiar-se del Conqueridor, mantenint la festivitat del 9 d'Octubre com una celebració local i de caràcter religiosa, però que perdia el caràcter reivindicatiu que havia tingut les dècades anteriors. Inclús la Falange actuava com a portadora i escorta del penó de la conquesta, deixant al calaix la bandera tricolor de la ciutat de València. La processó cívica, per tant, va continuar, però aquesta vegada adaptada al context dictatorial i eliminant-ne tot simbolisme assumit prèviament, igual com les dissidències. El control i la prohibició, amb el vistiplau dels sectors més conservadors del valencianisme i pròxims al règim com Lo Rat Penat i el Centre de Cultura Valenciana, evitaven altres connotacions de tall més progressista que es pogueren donar a la figura de Jaume I, com calia esperar. I, entre tanta oficialitat, un il·lustrat que va considerar, com s'ha dit més amunt, que el naixement del poble valencià responia a la mateixa data d'entrada a la ciutat de València del rei conqueridor. Joan Fuster, des d'una habitació de Sueca, començava a crear un relat paral·lel en el qual Jaume I també tenia la seua importància, però no solament, ni de bon tros, per al mateix objectiu: un rei per a retornar una identitat al País —inclòs en un marc més gran, els Països Catalans—, la qual no havia sigut arrabassada sinó, més prompte, trastocada, maquillada i reutilitzada en favor d'altres aspiracions. *Jaime* servia al règim; Jaume, per contra, començava a caminar al costat d'un nou despertar que Fuster havia escrit i que arrelava amb una tradició més popular.

I DESPRÉS DE LA DICTADURA?

Amb la mort del general Franco en 1975, les forces vives governants, així com la legislació que havia oprimint els desitjos de llibertat d'una gran part de la població, havien de ser substituïts, ja fora per creença o per adaptació i interès. El País Valencià no va ser menys que la resta dels territoris i també ací s'engegà la democratització dels símbols que el franquisme havia usat adés. Una altra cosa serien les formes en què es va dur a terme aquesta substitució, però els canvis progressius i controlats des de les elits cap a un marc predemocràtic van vindre acompanyats d'una nova simbologia fonamentada, majoritàriament, en elements anteriors. Aquells heretats després de quasi quaranta anys de dictadura van ser majoritàriament apartats de l'esfera oficial —que no pública, com demostren els centenars d'atacs violents per part d'un sector de la societat (Ribera 2023)— i reconvertida en democràtica. La Transició espanyola va estar condicionada en tot moment per factors i circumstàncies, com exemplificà la monarquia, que va prendre el relleu simbòlic de la dictadura i els elements de la qual van agafar protagonisme, omplint els buits que deixava el franquisme. Així, durant la segona meitat dels anys setanta i a l'inici dels huitanta, es va haver de reformular la simbologia tant de la identitat espanyola com de la resta d'identitats de l'estat. Si el marc canviava, les formes i els discursos també ho havien de fer.

L'any 1976, mort ja el dictador, els diferents grups polítics que s'integraren en la Taula de Forces Polítiques i Sindicals del País Valencià convocaren una jornada d'afirmació autonòmica i valenciana per al 9 d'octubre: la Diada Nacional del País Valencià, tal com es va publicitar setmanes i dies abans. El primer 9 d'Octubre després de la dictadura i, a més, l'any de la celebració del 700é aniversari de la mort del monarca. S'intentava recuperar el llegat i la tradició de Jaume I, eliminant qualsevol connotació lligada al règim i assumit com a pare de les llibertats valencianes. Un any després, la mateixa marxa va acabar amb la ja tradicional ofrena floral a la seua estàtua de la plaça d'Alfons el Magnànim —d'altra banda, també vist com un element simbòlic valencià,

tot i que no amb la mateixa força—. Al País Valencià, els desitjos democràtics caminaren majoritàriament a l'uníson, però... significava això que els símbols serien compartits? En primera instància, tal com es pot veure en la diferent documentació del moment, es pot afirmar que els mites usats eren els mateixos: el famós «Llibertat, amnistia i Estatut d'Autonomia» era un crit unànim entre l'antifranquisme. I, amb aquest, la història d'un país que no es posava en dubte. La figura i el mite de Jaume I com a element catalitzador d'una identitat valenciana pròpia tornava a ser protagonista, i no com un objecte d'ús per part del règim, sinó, precisament, en contra d'aquest. Però, amb l'arribada dels conservadors al poder i amb la connivència d'alguns mitjans de comunicació amb seu al cap i casal, la ciutat de València —sobretot, però no solament— es va convertir en un camp de batalla tant ideològic com també en la qüestió dels símbols. La Batalla de València estava servida. I quins posicionaments hi van prendre les diferents parts? Si bé ací s'assumeix que aquesta *batalla* no fou tal i que seria més apropiat parlar d'una ofensiva unilateral per part dels grups lligats a l'espanyolisme blaver i a l'extrema dreta, el fet és que Jaume I passava a trobar-se en el rovell de l'ou en matèria simbòlica, i per primera vegada era objecte de discussió i disputa entre dues formes d'entendre el seu simbolisme: mentre que per al nou blaverisme anticatalà el Conqueridor era vist com el creador d'una identitat pròpia, singular i, sobretot i el més desitjat, diferenciada de Catalunya —al remat, aquesta era i és la màxima de l'anticatalanisme—, per als sectors valencianistes progressistes representava l'origen històric d'un poble amb institucions pròpies, però lligades a una tradició cultural compartida amb altres territoris de la Corona d'Aragó i, sobretot, amb Catalunya, d'on provenia una gran part de la nova població assentada als segles XIII i XVI. Els referents eren, d'una banda, Casp i Adlert; i de l'altra, Joan Fuster, que havia sigut alumne avantatjat dels primers. Jaume I no tenia quasi detractors, però sí moltes perspectives que eren antagòniques. No es posava en dubte la seua rellevància històrica. De fet, en les manifestacions del 9 d'Octubre que van tindre

lloc durant el postfranquisme, la seua figura era tot un símbol de legitimitat històrica per a tots els bàndols i projectes ideològics que es trobaven allà. La discussió, per tant, no girava entorn de la seua importància; aquesta quedava generalment acceptada per una gran part dels agents sociopolítics del moment. El debat era sobre el significat del seu llegat i quin dels dos bàndols era l'hereu.

Tant fou així que va fer falta que uns i altres recorren a mites paral·lels que, si bé ja estaven sobre la taula, ara prenen notorietat en els discursos. Perquè si Jaume I era un actor que no diferenciava posicionaments, en caldrien de nous per a prendre distàncies. Un sector del blaverisme hagué de buscar altres símbols que apuntalaren el del rei, i començaren a sorgir pseudohistòries que relacionaven el territori valencià amb mites previs inclús a la figura del Conqueridor, sense cap argumentari sòlid i fiable al darrere. Aquella tendència ha continuat —d'una manera residual— fins als nostres dies, on encara hi ha grupuscles que assumeixen l'inici del *ser valencià* en la Valentia romana —que, a tot estirar, podria significar una entitat de la ciutat, no del conjunt del territori—, en una llengua valenciana ja parlada quan va arribar Jaume I o inclús més enllà: una llengua protovalenciana de temps dels ibers, com s'ha arribat a defensar. Per a un sector del blaverisme, tota idea que ajude a apartar-se de la catalanitat històrica és assumible i assumida per tal de separar-se d'un estat inicial compartit amb Catalunya i, per tant, en temps prejaumins, la identitat valenciana i el posterior Regne de València ja existiria. Així, el símbol no seria el creador, sinó més prompte el continuador i confirmador. En aquest relat, Jaume I seria qui va engrandir la identitat valenciana i la va posar en el mapa. Aquest posicionament va sobrepassar tota dialèctica i el blaverisme, amb el beneplàcit de les autoritats, va dur a terme moltes accions de tall terrorista. El 9 d'octubre de 1979, la bandera del Consell preautonòmic que presidia Josep Lluís Albinyana i que penjava del balcó de l'Ajuntament de València va ser cremada, mentre que l'alcalde de la ciutat, Ricard Pérez Casado, fou agredit per l'extrema dreta de tall regionalista.

Per contra, pel que fa al progressisme valencianista, va prendre força notòria el 25 d'abril, un mite sovint més pròxim a tendències esquerranes i que tenen entre els seus objectius finals l'alliberament nacional o, com a mínim, un procés que porte a la plena autonomia dins d'un marc d'una Espanya plural, un aspecte que ha significat la reformulació constant per a tindre presència social i sobretot política, ja que és una identificació minoritària i minoritzada al País Valencià. La batalla d'Almansa era un element que, conjuntament amb Jaume I, creava una consciència que no tenia por d'assumir una genealogia compartida amb Catalunya i les Illes Balears. Les Germanies eren l'altre símbol d'unió en la identitat valenciana de lluita de marxa a contracorrent, i eren vistes com una de les primeres formes de rebuig cap a la centralització espanyola i amb elements de certa protoconsciència de classe. Aquest sentir progressista va ser interpretat com una mena de vassallatge cap a Catalunya per part del conservadorisme valencià, que el titllà de no ser defensor d'una identitat pròpia, sinó, més prompte, d'una identitat *sotmesa* als desitjos del Principat.

El dilema dels símbols estava a l'ordre del dia i, amb aquest, el debat sobre tot allò que girava entorn de Jaume I. Durant la transició, la seua figura no va ser un simple personatge històric consensuat, sinó més prompte un símbol en disputa que va servir per a articular dos projectes polítics i identitaris oposats. A partir de 1978, un dels debats va ser el que va girar entorn de dues concepcions sobre si l'autonomia valenciana, vista i assumida com a hereva de temps medievals, era un regal de la Constitució de 1978 o si, per contra, era la restitució d'una entitat pròpia vigent fins a l'abolició dels furs en 1707 per Felip V. Si bé el conservadorisme valencià mai va dir obertament la primera de les concepcions descrites ací, certament l'esquerra i el nacionalisme valencià sí que feren servir Jaume I com a argumentari per a defensar que el poble valencià tenia una sobirania històrica pròpia.

Per a aquests, recuperar l'autonomia era tancar el parèntesi que durava més de dos segles i mig.

La batalla pels símbols que ara s'estaven debatent tenien en Jaume I el punt de partida. En la qüestió sobre la bandera és on podríem veure el debat més visceral de tots. La discussió, com ben bé ha descrit la historiografia, era al voltant de quina era la bandera *autèntica* de Jaume I. El sector dretà i regionalista defensava que el rei conqueridor havia concedit una identitat diferenciada i que la senyera amb franja blava —també anomenada la Coronada— era l'únic símbol privatiu i històric de la ciutat de València i que s'havia d'estendre des d'aquesta ciutat a la resta del territori. D'altra banda, la visió unitarista, lligada a posicionaments modernitzadors del territori i d'arrel fusteriana i, per tant, entesa des d'una òptica esquerrana, que defensava que la bandera de Jaume I era la senyera nua; és a dir, les quatre barres. La mateixa que la de la Corona d'Aragó, fet que vinculava la identitat valenciana amb la resta de territoris de parla catalana. El debat al voltant del *pare de la pàtria* estava servit. La seua figura es va utilitzar per a definir qui eren els valencians i valencianes i les discussions sobre si el País Valencià era un poble nou o si, per contra, ja era un poble preexistent prèviament van prendre l'acadèmia. De fet, es compten per desenes els llibres que durant els anys setanta i fins als noranta —per no dir fins a l'actualitat, on el nombre ha augmentat— giraren sobre aquests conceptes d'identitats, símbols i qüestió nacional. El cas és que si bé alguns sectors assumien la colonització com a element definitori i pel qual el poble valencià havia estat creat *ex novo*, uns altres posaven l'èmfasi en l'herència mossàrab anterior. Aquest debat, aparentment històric, servia en realitat per a decidir si la llengua valenciana venia de la conquesta —el català dels colonitzadors— o si era una evolució local prèvia, argument usat per les tesis secessionistes.

El que quedava clar durant el procés postfranquista i que es va popularitzar fins a arribar als nostres

dies és la idea que Jaume I era un monarca pactista i democràtic —*avant la lettre*—, del qual s'assumí que els seus Furs eren una mena de constitució antiga. Aquesta interpretació —anacrònica, tot s'ha de dir— va ser fonamental per a vendre la idea que la democràcia no era una cosa estranya ni aliena a la tradició valenciana, sinó més prompte una de les seues arrels i essències més profundes, creant un passat ja avançat a la seua època i que era referent en termes democràtics.

Aquesta visió va ser revisada a partir dels anys huitanta i, sobretot, dels noranta, amb l'aparició d'una nova onada d'estudis respecte de la qüestió medieval al País Valencià. La cronologia no és casualitat, després d'haver-se creat ja un relat social al voltant de Jaume I que l'assumia com a origen de la Comunitat Valenciana, que ara es disposava a consolidar-se dins del marc autonòmic estatal. Amb l'aprovació de l'Estatut autonòmic i la posterior fi d'una de les etapes més crítiques de la Batalla de València, molts dels símbols en disputa fins aleshores passaren a superar aquest estadi i s'erigiren en elements per damunt de qualsevol crítica partidista, constituïts ara com a generalitats. Així, les visions respecte de Jaume I com a monarca democràtic foren cada vegada més menystingudes i van adquirir importància els discursos en què es titllava el rei com un senyor feudal pragmàtic, que no tenia com a objectiu crear i consolidar cap identitat medieval diferenciada a l'època, sinó més prompte expandir el seu patrimoni i, alhora, sotmetre una noblesa forta que responia de tu a tu al poder reial. S'abandonava així la idea del rei amb un tarannà pactista. A més, el focus dels estudis no era solament el rei, sinó també tota la societat ara conquerida. Els vençuts. S'aprofundí en l'estudi dels mudèjars, en la qüestió de l'expulsió posterior i la resistència andalusina, on van agafar gran importància figures com al-Azraq i es van desdibuixar les visions èpiques de la conquesta, per centrar ara l'anàlisi en la qüestió social de l'època medieval i en una nova perspectiva dels Furs. Es consolidava la tesi que la creació del Regne de València havia sigut una operació política i estratègica brillant per a evitar que la noblesa aragonesa es quedara les terres valencianes, fet que va donar al terri-

Manifestació demanant l'Estatut d'Autonomia, 1976.
Foto: EFE. Font: ValenciaPlaza

tori una identitat jurídica pròpia des de l'inici, i alhora s'iniciava el camí cap als estudis sobre la colonització del territori.

Amb la institucionalització total de la figura de Jaume I, aquesta passava de ser un símbol de lluita a una icona oficial ja assumida, assentada i assolida com a referent. Encara que la disputa entre el fusterianisme i el blaverisme no va acabar mai —de fet, continua existint en un altre estadi—, la seua figura s'havia refredat respecte de l'època de la Transició, i havia passat de ser un motiu de conflicte violent a una icona de consens més o menys generalitzat. El 9 d'Octubre ja s'havia consolidat com la Diada del País Valencià i, encara que es mantenia una violència freda, als anys noranta el rei conqueridor ja no era espai de disputa sinó un marc comú, on s'intentava emparentar totes les ideologies. La Generalitat Valenciana, tant en temps socialistes com més tard, amb els anys

de victòries conservadores, va utilitzar Jaume I com a fundador per reforçar així un sentiment de valenciania dins de l'estat de les autonomies. Valenciania entesa com a mètode per a crear una identitat que no qüestionava la nació espanyola ni tampoc l'estat. Els noranta foren els anys en què la seua figura va perdre tota la càrrega política de tall rupturista i va passar de ser, als anys setanta, un símbol lligat al trencament amb l'ordre franquista establert, a convertir-se en una qüestió cultural, quasi turística. Jaume I com a pare d'una Comunitat Valenciana de tall autonòmic, amb caire de regió i amb un tarannà amable que no es contraposava a cap altra forma de ser.

JAUME EN UN PAÍS MULTICULTURAL

En l'actualitat, en un País Valencià cada vegada més heterogeni, els símbols s'han anat reposicionant. Les

identitats han anat variant amb els diferents contextos en què s'han desenvolupat. De l'etnicisme s'ha passat a una preponderància del fet cívic respecte de les societats modernes. No som solament pel que hem sigut, sinó que ens adherim a un concepte d'una manera voluntària. Una forma de ser més oberta i plural que fa que les societats —encara que alguns s'encaboten a anar en direcció contrària— es construeixen a base de múltiples realitats. L'essencialisme i la democràcia poden anar agafats de la mà, però sovint la baralla comença prompte. Amb l'arribada de nous conceptes de democràcia amb el segle XXI, calia construir una simbologia que fora assumida per totes les parts. Si bé fins aleshores havia sigut relativament fàcil, comptant amb algunes discordances, ara, però, en una societat plural, la qüestió és més problemàtica per als qui sempre havien obtingut el benefici del privilegi. Amb això no s'assumeix en aquest text que s'hagen de canviar els mites i símbols: s'han de replantejar i veure des de tots els prismes. Més que unir, aquests canvis han de servir per a reparar. Perquè Jaume I no solament va ser un rei vist com a fundador. La història l'escriu qui guanya i, certament, algú va perdre. Per això els romans es van assentar a la península Ibèrica i els àrabs la van envair, segons citaven fins fa ben poc els llibres de text d'història. El llenguatge no és un tema menor.

Per sort, els darrers anys han sigut els d'intentar omplir el buit que la historiografia nativa havia deixat de banda. Si bé fins ara s'havien fet referències, és en l'actualitat que comencen a veure la llum estudis que narren el tot i no obvien una part per a evitar incomoditats històriques i que el relat no siga aquell que interessa (Furió 2007). Certament, Jaume I, comencem pel principi, era l'altre. Era l'invasor. S'assentà o, més prompte, dugué a terme una política de colonització de tall feudal a costa dels habitants del Xarq al-Àndalus. Un fet que ha passat de puntetes fins ara i que caldria reprendre per a evitar escriure solament una història. L'obra de Josep Torró *El naixement d'una colònia* ho descriu molt bé, ja que entén l'arribada de la població cristiana no solament com un assentament, sinó, també, com un procés de colonització de caràcter feudal que responia a interessos

econòmics, territorials i socials (Torró 2006). La religió, per tant, era la justificació ideològica per a la conquesta i per a la dominació d'una població cristiana per sobre d'una de musulmana, ara sotmesa. Parlar de societat colonial, entenent el terme amb la perspectiva actual, seria agosarat, però no desencaminat de la realitat medieval que es va viure al territori valencià, ja que la població musulmana no va desaparèixer després de la conquesta: molts andalusins continuaren vivint al territori i foren integrats, bé com a camperols dependents o bé com a població sotmesa i segregada socialment i jurídica. Per tant, amb Jaume I no es dona una repoblació en el sentit d'intercanvi d'habitants o d'omplir buits: s'hi dona una nova societat que conviu i no en igualtat de condicions. Una nova societat fruit de la violència estructural, de la guerra i de la pressió sistemàtica de caràcter militar. El segle XIII és el de l'inici de la despossessió de les terres i de la consolidació del control del territori per part dels guanyadors, on no faltaren resistències. Al-Azraq és l'exemple que ha arribat fins als nostres dies, però no l'únic: al-Baqqar el «Negre», un possible pastor provinent de l'Àfrica subsahariana, tal com afirmen les cròniques de Bernat Desclot —1285—, també s'oposà al nou règim feudal cristià.

Assumir que tot allò que envolta la figura de Jaume I també compta amb part més obscures no desdibuixa la seua importància, sinó que ajuda a entendre tot un procés que no es quedà en el que durant segles ha narrat l'oficialitat. Al territori valencià, ja hi vivia algú quan ell va arribar; per tant, hi va haver sotmetiment, expulsions i expropiacions. El procés valencià de conquesta precedí les dinàmiques del posterior colonialisme modern amb la migració cap a terres del sud de la població, amb una dominació política per part d'una elit i amb una explotació econòmica del territori i dels habitants indígenes. La conquesta, per tant, passava indefugiblement per una violència estructurada per part dels cristians.

Queda clar que, per a una gran part de la societat valenciana, Jaume I és la gran figura històrica del país i, a més, un símbol de consens. El seu poder de construir una identitat valenciana no ha minvat i, encara

més, ha anat en augment les darreres dècades. Comptat i debatut, també les institucions al llarg dels anys han vist aquesta preponderància simbòlica i no l'han modificada fins ara. Però el fet és que Jaume I és un element de consens a un costat i l'altre de l'hemicicle polític valencià i, per tant, sobrevola qualsevol politització que es faça de la seua figura més enllà de la que es pressuposa a l'oficialitat. No obstant això, el camí de la seua figura en la qüestió política i social és un i, historiogràficament, és un altre, que és analitzat des de noves perspectives integradores i que assumeixen les parts obscures de la totalitat del personatge. Jaume I, més enllà de gustos i creences, era —i és— un emblema per a l'imaginari col·lectiu de les valencianes i valencians. La seua figura ha ocupat un lloc central en la construcció de la identitat valenciana des de l'edat mitjana fins a l'actualitat, encara que la seua preponderància ha anat pendulant segons el moment històric. A més, en un territori plural no s'ha d'obviar la part fosca de tota conquesta. Però, tot i així, ha transcendit el fet militar i polític per convertir-se en un autèntic mite fundacional. La seua importància no ens remet únicament a la conquesta i l'expansió territorial: també a la creació d'un marc jurídic propi com van ser els Furs, que dotaven el nou Regne de València d'una estructura administrativa i institucional diferenciada dins de la Corona d'Aragó. És segurament el símbol que menys discussions ha admés al llarg de la història del País Valencià, i per això és un dels elements més analitzats de la historiografia valenciana. Ara bé, significa això que hi haja un consens al respecte? Majoritàriament sí, tal com demostren les classes dirigents del país. Tanmateix, no queda exempt de discussions. La seua figura es basa en un relat amb algunes mitges veritats o fets qüestionables que freguen la ficció, però això no ha generat cap rebuig majoritari al respecte: Jaume I continua sent el rei conqueridor i fundador de tot un poble. Una altra cosa serà desmitificar la benevolència del símbol i posar-hi fi per donar pas a un relat complet. És el que l'historiador Eric J. Hobsbawm anomenà «la invenció de la tradició», on, independentment de la veracitat, els fets històrics i els símbols generen, per repetit-

ció sistemàtica en l'espai públic, uns valors concrets (Hobsbawm-Ranger 2002).

Jaume I és i serà un símbol útil per a la creació de qualsevol projecte d'identitat al País Valencià. Ara bé, les noves identitats contemporànies, de tall cívic i democràtic, no han de passar per alt moltes de les misèries amagades per necessitat al llarg dels anys. Assumir que l'actual País Valencià naix d'un conflicte cruel i salvatge com és la guerra no és abandonar tot llegat previ. Trobariem també la nostra cultura i la nostra forma d'habitar el món en els textos de l'alzireny Ibn Khafaja o en els d'Ibn Hazm, en el nom de moltes de les viles i ciutats del país o en la terra que continuem treballant. Un símbol no diu qui som ni com som: ajuda a entendre la nostra història i, com a tal, així l'hem d'analitzar. La simbologia, els mites, les històries canvien i s'adapten als nous temps i reptes a què s'enfronten. Ho podem veure amb Jaume I, que després de quasi huit-cents anys continua sent un referent en matèria simbòlica a un costat i a l'altre.

BIBLIOGRAFIA

- Flor, Vicent (2009). *L'anticatalanisme al País Valencià: identitat i reproducció social del discurs del «blaverisme»* (tesi doctoral), Universitat de València.
- Furió, Antoni (2007). *El rei conqueridor: Jaume I entre la història i la llegenda*, Ed. Bromera, Alzira.
- Fuster, Joan (1994). *Nosaltres, els valencians*, Edicions 62, Barcelona.
- Granell, Francesc (2022). «Commemorating a Providential Conquest in Valencia: The 9 October Feast», a *Religions*, 13 (4).
- Granell, Francesc (2002): *Jaume I en la València baixmedieval. La memòria del rei a través de la imatge*, Editorial PUV, València: 2024.
- Hobsbawm, Eric; Ranger, Terence: *La invención de la tradición*, Ed. Crítica, Barcelona.
- Ribera, Borja (2023): *Una historia de violencia. La transición valenciana (1975-1982)*, Ed. Tirant, València.
- Torró, Josep (2006): *El naixement d'una colònia. Dominació i resistència a la frontera valenciana (1238-1276)*, Editorial PUV, València.